

életmű univerzumába vezetne — ez a költészetének egyetlen rétegére figyelő nyomolvasás sem fejezhető be, csak abbahagyható.

L. J.: De mielőtt abbahagynánk, még egy számomra fontos, gyönyörű képet emelek ki:

*egy szép napon munkátlanul,
mint aki örömet tanul,*

bámultam a Dunát...

A „bámulás” nagyon gyakori József Attila verseiben, taláломra idézhetném az *Ódát*, az *Alkalmi verset* vagy éppen a Dunát figyelő *A Dunánál*. A szemlélődés rendszerint *elindítja* és végig *követi-ellenőrzi* a látott világból megelevenedő képeket, gondolatokat, tehát nem csupán verskezdő ürügy, nem egyszerűen a költői én pozíciójának meghatározása. A *szemlélő* és a *szemlélt* viszonya a versekben végig eleven és kölcsönös. A *Flórának* hasonlata („mint aki örömet tanul”) többet is elárul erről a jellegzetesen József Attila-i „cselekvésről”. A látszólag nyugodt, szinte mozdulatlan-ságot festő kép valójában csupa mozgásból szerveződik — és nemcsak a Duna *folyik*, árad, fodrozódik, hanem a költő is *folyamatosan* részt vesz az egészben, nem passzívan örül a látványnak, hanem tanulja az örömet. Vagyis — tovább haladva — nemcsak annak az egyszeri látványnak örül, hanem az örülés képességéért *folyamodik*. A pillanatnyiség és a végtelen folyamatosság egyszerre van jelen a felidézett emléképben. Ez a világ- és önszemlélet pedig újból a maga törvényeit kialakító, független szellemű emberre utal. Arra, hogy végül is az ember önálló, életében mindent magának kell elvégeznie — önmagán belül is —, hogy még az örömet is tanulja. „Magamban bíztam eleitől fogva” — írja a *Kész a leltár* kezdetén, és a már-már hetykeségbe hajló önérzetes szoltármódosításban is pontosan összegezi filozófiáját, erkölcsét — ha úgy tetszik: *egyszemélyre szabott vallását*. Lehet, hogy ez „fából vaskarika”-szerű meghatározás, de talán sikerül vele az *örökös önellentmondás tudomását* felvillantani. A személyesség és a szabadság (amely nem fér a vallás fogalmába) az erős belső meggyőződéssel és az eszmélkedés képességével együtt körvonalaz egy összefüggő, érzékelhető, logikus világképet. Mindez — tételesen is megfogalmazva — talán a *Levegőt!* utolsó szakaszának felkiáltásában a legközvetlenebb-erőteljesebb: „Az én vezérem bensőmből vezérel!”

És most, csakugyan abba(félbe)hagyva ezt a „négykezes”, sajnálom, hogy azon a bizonyos író-olvasó találkozáson, mentegetőzésem-magyarázkodásaim során nem mondtam el a talán legfontosabbat: *egyszemélyes vallást* nem lehet átvenni, de kialakításának és alakításának igénye *tanulható*, mint az öröme ott „a zörgő, vontató Tatáron”.

ALFÖLDY JENŐ

A tanítvány

„Szabálytalan verselemzés”-ében írja le Bóka László, miként tréfálkozott egyszer József Attilával: „megmagyarázta” neki, hogyan „hatott” Arany János *A hamis tanú* című verse az ő 1930-as művére, a *Füstre*. Bizonyosságul négy szó azonosságát pécézte ki a két vers egy-egy strófájában, s jól megneveztette a költőt ezzel a Császár Elemér-féle irodalomszemlélethez illő, de a történet idején is divatos — „hatáskurkászás

fondor okoskodását” mímelő — mutatvánnyal. Később azonban, amikor a London-szálló étterméből a Szép Szó szerkesztősége felé sétáltak, József Attila eltűnődött: „Még az is lehet, hogy igaz; ki tudja, ki adja szánkba a szót...”

A figyelemreméltó anekdotával szeretném éreztetni: alábbi soraimmal nem azt a „hatáskurkászást” kívánom mívelni, melyről Bóka megvetően szólt, s amit ugyanakkor — a részigazságok szerény keretei közé szorítva — félig-meddig el is ismert József Attila szavainak földidézésével. Önkéntelen áthallások, áthatások és epigoni utánzatok, valamint alaposan meggondolt parafrázisok, megfeleltetések, továbbfejlesztett változatok és cáfolva-idézések között még számos árnyalat lehetséges, ha két költő műveiben valamilyen formai hasonlóság, szövegyezés vagy gondolati párhuzam jelei villannak föl. Más a pályakezdő, tanítómestere műveiben fogódzót kereső fiatal poéta, s más a pálya delelőjén önmagát elődjéhez hasonlító, esetleg önmagát elődjétől tudatosan megkülönböztető költő szellemidéző eljárása.

Az irodalomtörténeti folytonosság le nem egyszerűsíthető dolgaihoz tartozik, hogy a költők miképpen sáfárkodnak az általuk fővállalt örökséggel. Jelentős költők is nemegyszer úgy küzdenek meg elődjük szellemével — a folytatás jogáért —, hogy először saját fegyverét veszik kölcsön a gyakorláshoz; később, erőiket kibontakoztatván, a maguk újabb és korszerűbb eszközeivel cserélik azt föl. Hosszú az út odáig, mire A Minden Titkok versei egyik remekében (*A márciusi Naphoz*) Ady kimondhatja: „Petőfi szavánál van szükség jobb szóra”. Esztétikai és eszmei forradalmát Ady ekkorra lényegében már megvívta.

József Attilának is volt ilyen belső küzdelme Adyval — Adyért, az örökségért. Nem lehet elsiklani olyan szövegyezések fölött, mint ami egy 1923-as József Attila-vers (*Mert ismeretlenünknek tetszik*) és Ady *Ifjú szívekben élek* című, közismert költeménye között mutatkozik: „De virágzás, de Élet és örök” — mondja az ifjú szívekben fennmaradó emlékéről Ady. József Attila — négy esztendővel Ady halála után, tizennyolc évesen — mintha az „ifjú szívek” nevében kérdezne rá: „No, valaki itt szép rakásra hordta / a szenvedést. S ez élet? és örök?” A teremtés rendjét érzi ekkor oly reménytelennek, hogy a „nem lesz itt úgyse boldogabb világ” végkövetkeztetésére jut a költeményben, s végig a teremtővel vitatkozik benne. A kételyt azonban, Ady híveként, mintha egy pillanatra lázadó tanítványaként fogalmazná meg.

Szabolcsi Miklós mutatja ki a megfelelést Babits 1923-as *Petőfi koszorúi* és József Attila *Petőfi tüze* között; hogy utóbbi helyenként mintegy „radikalizált” továbbgondolása az előbbinek. (Babitsnál például „süket Hivatal” olvasható, József Attilánál „süket Elnyomás” — és így tovább.) József Attila — monográfusától tudhatóan — válaszul írta versét Babitsnak, a „felelősségre vont ifjúság” nevében; talán helyesebb a felszólított s tette buzdított fiatalságról beszélni Babits üzenetével kapcsolatban.

Tetesem irodalma van annak, hogy kik és hogyan hatottak József Attilára. Akadnak még így is csak futólag érintett, vagy észre sem vett összefüggések, nem tanulás nélküliek. Révai Józsefnek egy összefoglaló megállapításán kívül — mely nem terjed ki a részletvizsgálatra — nem tudok róla, hogy bárki följegyzésre méltónak ítélte volna azt az apróságot, hogy a Szépség koldusából kihagyott, de a kötet verseivel egyidőben keletkezett *Arany kalásztól* hasonlóan kezdődik, mint *Petőfi Hazában* című költeménye.

József Attilánál:

Arany kalásztól duzzadt rónaságon

Petőfinél:

Arany kalással ékes rónaság,

Számomra meglepő, hogy Szabolcsi Miklós egészében elveti Révai Józsefnek azt az észrevételét, hogy az *Aratás előtt*, *Aratásban*, *A jámbor tehén*, *Kukoricaföld*, *Perc* és *Arany kalásztól* című versek azt bizonyítják, hogy „József Attila »népiessége« leg-alábbis egykorú, vagy talán korábbi is, mint Erdélyié vagy Illyés Gyuláé”. A szóhasználat kétségtelenül vitatható — „népiesség” helyett szerencsésebbnek vélem, ha realista életképekről, Petőfi-hatásról — vagy ezekről is — beszélünk. Szabolcsi sze-

rint azonban pusztán arról van szó, hogy József Attila „Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső, tehát a Nyugat impresszionizmusa eszközeivel ábrázolja falusi élményeit”.

Ha meggondoljuk, hányszor és hányszor elhangzik, többnyire üres szólamszerűséggel a „Petőfi—Ady—József Attila fővonal” eszmetörténeti vagy inkább vezércikk-irodalmi slogan, akkor talán indokolt, hogy tüzetesebben is összevessük a költők műveiben található egyezéseket, s ne érjük be annak a kétségtelen ténynek a regisztrálásával, hogy e költők a társadalmi forradalom szolgálatába állították életművüket. Az is igaz, hogy Petőfi óta a *szabadság* és a *szerelem* mindhármuknál tudatosan vissza-visszatérő, egymástól szinte elszakíthatatlan fogalompár. De az irodalmi publicisztika többnyire beéri az *Ars poetica* „szellem és a szerelem” változatával, s ritkábban idézik a *Szállj költemény*...-t, mely szóról szóra ismétli Petőfi kulcsszavait: „Forrást kutat, nem vért itat / a szabadság s a szerelem”. Ebben az összefüggésben új árnyalat a fogalompár hangsúlyozottan humanista beállítása.

A *Hazában* és az *Arany kalásztól* összevetését aligha merítettem ki a két vers első sorának egymás mellé helyezésével. Petőfi verse a költő első érett versei közül való; 1842. november 3-án jelent meg Bajza és Vörösmarty lapjában, az Athenaeumban. Petőfi ekkor két hónap híján húsz esztendő, és ez a második szereplése a sajtóban. József Attila az *Arany kalásztól* írásakor éppen csak elmúlt tizenhét éves.

A Szépség koldusa idején fel-felbukkan a háttérben Petőfi barátságos, bátorító árnya. Sok a „nyugatos”, szimbolista, impresszionista és parnasszista kísérlet, áthalás, a legjellegzetesebb divatjelzőktől (bús, bíbor, mámoros, ódon stb.) a finomabb megoldásokig. Ám a versek egy vonulatában szinte követi a pályakezdő (tehát a zsenyéken már túljutott) Petőfi mozdulatait: bordalokat ír; ezek közül a *Boros keserűség* valóságos Petőfi-bordal, csupán egyetlen sorában érezzük Adyt („s nagy-sanyarú ünnep ez”). Az alig halványabb *Ugye pajtás* kimaradt a kötetből. Ebben a „Korcsmárosné!” megszólítás annyira petőfies, az „Üsse kő, a bor ha drága”-szerű kiszólásokkal együtt, hogy tökéletes Petőfi-utánezatnak, *pastiche*-nek vehetjük. Mindez azért is érdekes most, mert sorrendben ez után keletkezett az *Arany kalásztól*. Erős a gyanúm, hogy József Attila ekkoriban — 1922 nyarán — Petőfit forgatja legsűrűbben, illetve Petőfi az egyik legfőbb olvasmánya, s tudatosan nyúl érte, mert érzi, hogy falun szerzett élményeinek feldolgozásakor órá van szüksége.

Míg a bordalokban egyszerűen ráhangolódik Petőfire, itt sokkal összetettebb jelenséggel állunk szemben. Ezt a verset — az *Arany kalásztól* — a nyugatos költőkön nevelkedett fiatalember írta, aki most visszatekint Petőfire, és önmagát megkülönbözteti tőle, hogy más irányban léphessen tovább.

A versforma: szonett. Olyan versidom, amelyen Petőfi koráig — sőt a huszadik század elejéig — csupán egy-két kísérletező kedvű költő műhelyében született; nagy költőink — Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany — nem sok figyelmet szenteltek reá. A szonett a Nyugat első nemzedékének vívmánya Magyarországon. Igazi nyugat-európai verstípus: elegáns, tömör, hajlékony, dialektikus, frappáns. Petrarcától és Shakespeare-től Rimbaud-ig és Rilkéig a szép hangzás és a finom ecsetkezelés műformája, egyszersmind a „bölcsek kövének” arányosan szép foglalata. József Attila Petőfi szavaival indítja versét — de a szonett sajátos törvényszerűségei szabják meg, hogyan folytatja. Igaz, írt már az *Arany kalásztól* megelőzően olyan szonettet, amely fölfrissíti ezt a kiérlelt — túlérelt? — formát: részint leíró módszerrel él bennük (*Éhség, A jámbor tehén, Aratásban*) — realista zsánerverset alakít a szonettből —, részint pedig dalszerűen rövid sorokból építkezik, s a ritmikát is hangsúlyosra váltja (*Perc*). Ezek valóságos prozódiai forradalmat jelentenek a szonett történetében, szinte úgy, mint Petőfi realizmusa az almanachlúra romantikája és biedermeierje idején.

Most azonban többször is azt észlelheti a költő munka közben, hogy a szonett számon kéri tőle a maga hatszáz éve érlelődő, rafinált törvényszerűségeit. Szeretne olyan természetes és üde lenni, mint elődje, *tud* is ilyen lenni a *Perc* és más versek tanúsága szerint, de most rá kell döbennie, mennyire más a líratörténeti közeg, mint Petőfi korában.

Azzal a várakozással indul neki a rónaságnak, hogy ott majd idillre lel: „úgy

véltem” — mondja —, „madár trilláz gyümölcstől terhes ágon / s majd megpihenek egy kis faluban”. Minthogy József Attila már ekkor túlságosan okos ahhoz, hogy higgyen az idillben (a ragyogóan sikerült *Perc* eredetileg *Idill* címet viselt, de lemondott róla, belátva, hogy egy percnél tovább az idill nem lehet érvényes!), így foszlik szét az a reménye, hogy a falusi tájban harmóniára találhat: „Az Ég szeméből hullt a könnyű halkkal / s fölöttem őszi varjú-horda szállt”. A két tercínában pedig még tovább fokozza a sivárság és a csalódás képzetét. A dialektikus fölépítésű szonett hetedik sorában következik be a fordulat — kissé szabálytalanabban, mint a klaszszikus szonettben; József Attila szonettjei általában öntörvényűek — így teremtenek új szabályt.

A logikai ellenpontozás erejét fokozza, hogy az első strófa harmadik és negyedik sorának idillváró jellege szinte műdalszerűen eltűnőzött. S ez a műdalszerűség külön erénye a versnek, hiszen trillázó madár helyett „őszi varjú-hordát”, gyümölcstől terhes ág helyett pedig „szárazlombú fákat” talál, ahol „sötét Gond rakja barna fészkeiket”. Ez az utóbbi sor egy nagyszerűen fölkészült szimbolista költő leleménye, a záró tercínával pedig az impresszionizmusból „vizgázik” kitűnően. De a *Hazámban* szelíd szépségű képéhez is van valamilyen viszonya annak a fenyegetően szálló „őszi varjú-hordának”: Petőfinél „(.) az őszi légen át / Vándor daruid V betűje szállt”; József Attilánál az őszi táj kiábrándító és barátságatlan —, Petőfinél otthonos, barátságos.

A *Hazámban* is tartalmaz logikai ellenpontozást: „A nagyvilág”-ban kijárt, megtapasztalt „életiskola” veritékeztető sivatagával a szülőföld otthonos, jól ismert képét állítja szembe. József Attila, aki a magyar falunak „vendégként” is kitűnő ismerője gyermekkora óta, arra döbben rá, hogy nem találhat megnyugvásra sehol. A táj azonban — szimbolista szonettíróhoz illően — elképzelt, lélekbéli táj; az is, aminek látványára készül, s az is, amit helyette talál. Hiszen a sivár, őszi tájképbe a fészket rakó Gond képzetét is beleérzi.

Arra nem tudnék válaszolni, miért hagyta ki József Attila ezt a verset a Szépség koldusából is, a válogatott Medvetáncból is, olyan kitűnő versekkel együtt, mint például *A gép elkapta*. Második kötete, a *Nem én kiáltok* összeállításakor még szigorúbb önmagához — és teljes joggal állapítja meg Szabolcsi Miklós, hogy a kötetből kihagyott versek közt sok a „jól megformált, lázadásában erősebb, mondanivalójában komolyabb vers; velük szinte egy teljes másik kötet (a Szépség koldusa és a *Nem én kiáltok* közt) áll együtt”.

Vitatható azonban, hogy a monográfus „Ady »téli Magyarország«-át idéző vers”-nek nevezi az *Arany kalásztölt*. Nemcsak szó- és fogalomkincsében, hanem hangulatában is merőben másfélének érzem József Attila versét: Ady „Régi, vén, falusi gyerek”-nek mondja önmagát, József Attila ezzel szemben érezteti, hogy kívülről, városból, vendégként megy falura idillkeresésben. Ady *általában* hatott a fiatal költőre, aki olykor meg is szólítja őt és a szavait idézi — például a kötetből ugyancsak kihagyott *Téged siratlak*... címűben: „ó Ady, a magyar Ugarra hull a hó”.

A nyugatosok erős hatását elismerve, megkockáztatom: legjobb korai verseiben lényegileg közelebb áll Petőfihez, mint modern tanítómestereihez. Az életképek a falusi nyárról, és az emberi sorsokban osztozó versek (*A gép elkapta*, *Holttest az utcán*, *Részeg a sineken* stb.) — vagyis a paraszti és a városi proletársorsot éneklő költemények sokkal természetesebbek, mesterkéletlenebbek és keresetlenebbek, mint a Nyugat akármely költőjének versei; a költői realizmus igazában a „második nemzedék” nagy vívmánya századukban: József Attilaé, Szabó Lőrincé, Illyés Gyuláé, Gulyás Pálé és Erdélyi Józsefé. Az általánosításból Juhász Gyulát szeretném csupán kivonni: az első nemzedékből ő áll legközelebb a szenvedő, veritékező emberekhez. Nem akarok ezzel olyasmit sugallni, hogy a lírában a realizmus mindenk fölött, de semmiképp nem szeretném, ha ez, mint erény, teljességgel elhanyagolhatóvá lenne mai értékrendünkben. A realizmus nem csupán részletábrázolás — korának legnagyobb „realistája” a szimbolista Ady, mert ő látja legvilágosabban a kor törvényszerűségeit —, de a dolgok pontos leírása, megjelenítése, az emberek eleven szerepeltetése anélkül, hogy a líra epikává laposodna — ez igenis kivételes talentum dolga. És ebben — csakis

ebben — Juhász Gyula korának legjobbjá, ebben Adynál is jobb, talán épp azért, mert ez afféle „kismesteri” erény, legalábbis önmagában; a nagy költészet elemévé József Attila nemzedéke avatta újra.

Juhász Gyula verseiben érzem azt az elevenséget, azt az impresszionisztikus képek-ből is határozott körvonalakkal kirajzolódó szépséget és igazságot, ami maguknak a dolgoknak a szépsége és igazsága, minden parnasszusi megszépítés, dekoráció vagy „magyarázat” nélkül. Ha elfogadjuk azt a goethei normát, hogy az esztétikai tökéletesség egyszerre konkrét és szimbolikus, akkor itt a konkrétságról van szó. A valószínűségnek ez a tárgyszerű, konkrét megragadása Juhász Gyulánál nem párosul olyan nagy erejű szimbolikus kisugárzással, mint például Adynál, de fontos körülménynek vélem, hogy József Attila tanítómesterei közül Juhász Gyula nemcsak eszmét, hanem látásmódot, s nemcsak „korszerű”, hanem egyszerű kifejezőmódot is közvetített hozzá Petőfitől. Ez legalább annyira szemlélet, mint stílus kérdése: Juhász Gyula mindig a nehézsorsú emberek oldalán állt, parasztokén, munkásokén, s megjelenítésük nem túri a túlbonyolított, túldekorált stílust.

A *Petőfi tüze* elemzésében mondja Szabolcsi Miklós: „(..) a fiatalember, magát mint »proletár«-t akarta a Petőfi-hagyomány folytatójának tudni”, majd hozzáteszi: „s ez az első eset a József Attila költészetében a proletársors ilyen nyílt vállalására”. A „jajgató nép” s a Petőfitől idézett „Világszabadság” valóban így értődik; az utóbbi Juhász Gyula *Petőfi-centenárium* című versében is megtaláljuk, s József Attila nemcsak Babits *Petőfi koszorújára*, hanem erre válaszolva is írta.

Igazában A *legutolsó harcosban* deklaráltatik, hogy József Attila képes a nép fogalmát kiterjeszteni a város népére, s attól fogva mindhalálg osztatlan a népfogalma, még akkor is, amikor a Szép Szó szerzőjeként és szerkesztőjeként sokan „urbánus” költőnek emlegetik. A *legutolsó harcosban* így döbben rá hovátartozására:

*Valami forró, nyári éjszakán
gyárfüst ölelt át lomha földszagot
s a legnagyobb lélek szökken belém:
az ucca és a föld fia vagyok.*

A „legnagyobb lélek” már pályakezdő költőként — alig tizennyolc-tizenkilenc évesen — egyesíti magában a Nyugat első nemzedékének szimbolista-impresszionista vívmányait Petőfi lendületével s természetességével. Hogy ezt megtehetette, az emberiségének is köszönhető: sokféle összetevőből egybeállt formakultúrájának csillogtatása közben is olyan közvetlen tudott maradni, mint a régiek — mint Petőfi, aki még élőszóban adta elő dalait és politikai verseit.

TASI JÓZSEF

József Attila: Ákácokhoz

KÉTFÉLE „ARS POLITIKA”

Az *Ákácokhoz* nem tartozik a költő úgynevezett nagy versei közé, de — mint ezt bizonyítani fogjuk — kulcsfontosságú költemény. Kézirata elkallódott; csupán nyomtatásban megjelent két változatát ismerjük. Az első az Előőrs 1929. november 23-i számában jelent meg, a második egy évvel később a Népszavában (1930. december